

УДК 349.2

Семенюк А. О., народний депутат України VII скликання

Становлення та розвиток професійних спілок як представників працівників

У статті проведено аналіз генезису формування представництва професійними спілками працівників. Досліджено та виділено власні етапи становлення представництва професійними спілками працівників.

Ключові слова: генезис, представництво, професійні спілки, трудові права, працівники.

В статтю проведено аналіз генезису формування представительства професіональними союзами работников. Исследованы и выделены собственные этапы становления представительства профессиональными союзами работников.

Ключевые слова: генезис, представительство, профессиональные союзы, трудовые права, работники.

The article analyzes the genesis of the formation of the trade unions representative of the workers. Researched and identified stages of development of the trade unions representative of the workers.

Keywords: genesis, representation, trade unions, human rights, workers.

Актуальність теми. Розбудова правової та соціальної держави неможлива без утвердження усіх прав людини і громадянина, що передбачені національним та міжнародним законодавством. Зокрема, це стосується і трудових прав найманих працівників як головних суб'єктів трудових правовідносин. Важливою складовою реалізації останніми своїх трудових прав і свобод, а також законних інтересів є представництво та захист спеціально уповноваженими на це особами. Для розширення правового уявлення про представництво у трудовому праві потрібно провести науковий аналіз генезису становлення та розвитку даної тематики. Це дозволить вказати на передумови й чинники, що сприяли виникненню представництва у трудовому праві, розкрити зміст його етапів формування, а також зрозуміти напрямки для подальшого комплексного вдосконалення представництва працівників, яке здійснюється профспілками. Особливої уваги тема набуває у зв'язку з частими порушеннями прав та законних інтересів найманих працівників у щоденній практиці.

Стан наукового дослідження. Проблемні питання історико-правового аспекту розвитку представництва професійними спілками працівників досліджували у своїх працях такі вчені, як С. Б. Веббі, М. П. Дубровський, В. В. Концур, І. В. Лагутіна, О. І. Лисяк, Г. М. Ніколайченко, В. В. Святловський, В. Ф. Цвих, Н. А. Циганчук, В. Г. Хорос, Л. С. Чернявський та ін. Однак, незважаючи на значний внесок науковців у розуміння генезису становлення представництва професійними спілками працівників й досі багато аспектів щодо періодів їх розвитку залишаються малодослідженими та потребують подальшого дослідження та опрацювання.

Метою статті є аналіз становлення і розвитку професійних спілок як представників працівників. Для досягнення поставленої мети потрібно виконати наступні завдання: дослідити генезис формування професійних спілок як представників працівників; виділити етапи становлення і розвитку професійних спілок як представників працівників.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи аналіз становлення та розвитку представництва трудових прав і законних інтересів працівників, необхідно зосередитися на тому, що це безпосередньо пов'язано із еволюцією профспілок – І етап

(кінець III ст. - кінець XVIII ст.).

Слід зазначити, що появи професійних спілок як соціально-економічної організації захисту найманих працівників передувала довга передісторія. Варто пригадати ще стародавній Рим, де існували різного роду колегії, які утворювалися за ознакою професійної діяльності — професійні братства, гетерії, публічні колегії, колегії ремісників. Тим не менш, вони мало чим були схожі на профспілки. Як відмічає Е. Магайм, це були так звані дружні товариства, котрі виникали на ґрунті прив'язаності спочатку до релігії, а потім до політики і організувалися для спільного проведення вільного часу, трапез, а багатьом одинакам замінювали родину [1, с. 15]. У добу середньовіччя на зміну колегіям приходять корпорації — торгові гільдії та цехи ремісників. На відміну від колегій, вони стають, хоча і в обмеженій формі об'єднаннями підтримки і захисту професійних інтересів своїх членів. Основними принципами, які їх скріплювали, були солідарність, взаємодопомога, почуття професійної та групової честі, спільне розуміння справедливості [2, с. 51].

На думку В. Цвиха, по суті цехи та гільдії не були об'єднаннями, з яких згодом розвинулися професійні спілки. Виходячи з цього, науковець схильний вважати, що зазначені об'єднання мали за мету не покращення, а тільки відстоювання рівня існування своїх членів. Щодо гільдій, то вчений переконаний, що їх виникнення напругу пов'язане із необхідністю існування певної організації, у діяльності якої була би зацікавлена держава. Таким чином, суть їх зводилася до того, що вони набули статусу посередників між виробниками і споживачами та займалися представництвом інтересів одразу таких трьох груп: підприємця, робітника й безпосередньо споживача [3, с. 120]. Зарубіжний учений Л. Brentano у своїй праці стверджував, що насправді саме у спілках підмайстрів і з'являється фундамент майбутніх робітничих профспілок, що зрештою здійснювали представництво у сфері захисту трудових прав працівників [4, с. 20].

Фактично доходимо висновку, що профспілки з'являються на базі економічних конфліктів найманих працівників і підприємців-власників, коли останні порушують їхні права. Для того, щоб захистити свої права, наймані працівники змушені створювати власні організації, профспілки, домагаючись найкращих умов та результатів для найманої праці.

Виникнення профспілок має зв'язок із потребами працівників, що зіткнулися з капіталізмом, який не зважає на проблеми гуманізму, здійснюючи у короткий термін проблеми накопичення, не усвідомлює, що найкращою гарантією для промислового виробництва є купівельна спроможність робочої сили [5, с. 317].

Професійна спілка стає єдиною організацією, за допомогою якої наймані працівники реально можуть відстоювати власні трудові права перед підприємцями-капіталістами, тобто здійснюють представництво з метою їх захисту. Об'єднавшись у професійні спілки, працівники уже мають певний фундамент та засоби для боротьби на ринку праці, де інші представляють їхню професію, і з конкурентів трансформуються у їх співпрацівників [6, с. 184].

Підсумовуючи перший етап становлення та формування представництва трудових прав і законних інтересів працівників, варто зазначити, що існують різні позиції стосовно природи профспілок і дискусії з приводу цього питання досі не вщухли. Крім того, професійні спілки не охоплюють усіх осіб, належних до даної професії. Членами профспілок є тільки наймані працівники, яким недоступна сфера самостійної діяльності, тобто цілевизначення, а звідси, організуючої праці. Тому, варто підкреслити той факт, що це організація найманих працівників, тобто співробітників, а потім вже можна приєднати тезу про те, що ці працівники пов'язані між собою за родом професії і виробництва. По суті, маємо змогу підсумувати,

що потреба колективного захисту трудових прав працівників, а також і їхніх інтересів виступають головними передумовами та причинами виникнення профспілок як організації, що займається представництвом в аспекті захисту трудових прав працівників. Отже, виникли профспілки у якості самоврядних союзів найманих працівників з метою здійснення представництва трудових прав і законних інтересів працівників.

Щодо другого етапу становлення та формування представництва трудових прав і законних інтересів працівників, то слід зазначити, що він припадає на кінець XVIII ст. - початок ХХ ст., та характеризується, перш за все, створенням профспілок і їх поширенням по різних країнах Європи. Перші професійні спілки як органи, що здійснюють представництво у сфері захисту трудових прав працівників, що перекладається з англійської як трейд-юніони були створені наприкінці XVIII ст. в Англії. Тим не менш, їх поява викликала супротив з боку як роботодавців, так і держави. Задля їх придушення запроваджувалася кримінальна відповідальність для організаторів профспілок і створювалося таке законодавство, в якому зазначалося, що об'єднання в профспілку є злочинною змовою. Зважаючи на тиск робітничого руху, профспілки уперше були визнані саме в Англії. Закон «Про профспілки» 1871 р. наводив їх визначення, розкривав зміст правового статусу та поділяв на зареєстровані (законні) і незареєстровані (незаконні) [7, с. 124].

Історія політичної активності профспілок починається від початку їх існування у країнах Західної Європи. Для власного захисту та з метою протистояння капіталу і «тиску» на державу працівники почали об'єднуватися, змушуючи таким чином владу приймати закони, які б враховували інтереси найманих працівників. Тобто розвиток капіталізму підштовхнув робітників до об'єднання, проте у багатьох країнах тривалий час, за законом, заборонялася діяльність профспілкових організацій. Лише наприкінці ХІХ ст. профспілки легалізували свою діяльність. У 1868 р. був заснований Британський конгрес тред-юніонів, у 1898 р. Бельгійська робітничка партія заснувала профспілкові комісії Бельгії, у 1906 р. розпочався організаційний профспілковий рух у Росії. В США робітничі організації були законодавчо визнані лише у 30-ті роки ХХ ст. З розвитком профспілкового руху почали виникати і об'єднання роботодавців [8, с. 146].

В результаті стрімкого розвитку робітничого руху у 19 столітті соціальна база професійних спілок поступово розширюється. Вони утворюються у більшості країн Європи та Америки, виникають національні профспілкові центри, а також галузеві виробничі профспілки. Останні охоплюють повні виробництва, а не лише цехи й професії. Професійні спілки стають більш відкритими і починають охоплювати якнайбільше працівників (відповідно союзи загального типу й індустріальні) [9, с. 18]. Таким чином, можемо зауважити, що у 19 столітті професійні спілки набули популярності по всьому світу і утвердилися як органи з широким складом працівників. Чітко виділяється ціль та мета їхнього функціонування – захист законних прав та інтересів працівників.

Історія профспілкового руху в Україні в аспекті представництва трудових прав і законних інтересів працівників бере початок на західноукраїнських землях. Осінню 1817 року вперше згадано про дану організацію, яка займалася питанням соціального захисту своїх членів. Незадоволені ущемленням трудових прав працівники поліграфічної фірми об'єдналися і створили так зване «Товариство взаємної допомоги членів друкарської справи», а вже в листопаді вони відчинили касу добровільних пожертв хворим працівникам. Основною метою першої профспілки була організація взаємопідтримки. Зважаючи на революційні події у Львові в 1848, появилася перша газета професійних спілок під назвою «Приватний службовець», у якій порушувалися

питання належних умов праці, несвоєчасних і неповних виплат заробітних плат тощо. А вже 8-9 вересня 1895 року відбувся перший загальний з'їзд поліграфістів Галичини. Важливою ця подія була внаслідок того, що за рішенням зїзду утворено загальну галицьку професійну організацію «Вогнище» [10, с. 99].

В. Жернаков, говорячи про профспілки як одну з найдавніших громадських організацій з метою захисту прав трудящих України, вважає, що вони були створені у 1905 р. й розпочали свою легальну діяльність на підставі Тимчасових правил про товариства і союзи, затверджених 4 березня 1906 р. Автор зауважує, що створення профспілок допускалося лише за професійним принципом. До них могли вступати особи, які займалися однорідними або взаємопов'язаними роботами й промислами. Організація профспілок службовцями урядових установ заборонялася [7, с. 124].

Можемо підсумувати, що другий етап становлення й розвитку представництва трудових прав і законних інтересів працівників характеризується саме утворенням і легалізацією діяльності профспілок, прийняттям ряду законів у різних країнах, включаючи Україну, про їхню діяльність. З своїх початків профспілки сформувалися задля представлення і відстоювання прав та інтересів працівників.

Третью етапу розвитку представництва трудових прав і законних інтересів працівників, що охоплює початок ХХ ст. — 1990-і роки, властиві особливості функціонування профспілок у радянський період. Взагалі, у радянський час профспілки розглядалися як школа управління, господарювання та комунізму. Основними напрямками їх діяльності були: комуністичне виховання мас, примноження народного багатства; зміцнення трудової дисципліни та розвиток соціалістичного самоврядування народу; організація соціалістичного змагання для пропаганди передового виробничого досвіду; сприяння покращенню умов праці, побуту й відпочинку трудящих; залучення останніх до управління виробництвом і громадськими справами; опікування принципами соціальної справедливості; розподіл профспілкових путівок тощо. Виконуючи соціально-економічну, виховну, міжнародну й ідеологічну функції, профспілки, вступаючи у відносини з комуністичною партією та радянською державою, були фактично повністю підпорядковані їм, а не інтересам своїх членів [11, с. 118]. Тобто, як бачимо, профспілки у радянський період не розглядалися конкретно як органи, що покликані здійснювати представництво трудових прав працівників, а являлися об'єднаннями, що займалися надзвичайно широким спектром справ.

Щодо радянського періоду, то слід зазначити, що в той час профспілки не розглядалися як органи, котрі покликані здійснювати представництво трудових прав і законних інтересів працівників, а виступали об'єднаннями, що займалися надзвичайно широким спектром справ. Враховуючи певні відмінності, радянські професійні спілки були виокремлені серед революційно-класових профспілок науковцями М. Дубровським і Л. Чернявським. В організаційній будові дані професійні спілки створювалися зверху вниз за вказівками компартії, тобто у нетрадиційному порядку. Зазвичай, і самі їх керівники були у складі партійної номенклатури. Радянські професійні спілки зазнали злиття з органами державного управління і становили держкомітет з примусу працівників до більш продуктивної праці, вимагаючи від останніх працювати більше за меншу плату і збільшення обсягів праці без додаткової оплати. Їх завданням було гасити будь-які вияви невдоволення і вчасно про них інформувати партію та органи державної безпеки. Профспілки залежали від ідеології правлячої партії, були одержавлені, учасники входили до правлячої еліти і призначалися завжди партійними органами, усувалися від виконання захисних функцій, здійснювали контроль робочої маси [12, с. 13]. Профспілки у ті часи були наділені

значно ширшими повноваженнями у порівнянні з минулими роками, що й «розмило» уявлення про них як про представників, які захищають трудові права працівника. Їх розглядали як інструмент підвищення ефективності праці.

Діяльність профспілок з охорони праці (в тому числі, у якості представництва трудових прав і законних інтересів працівників) можна вважати продовженням відповідної державної політики, що була задекларована у Кодексі Законів про Працю, за дотриманням положень якого адміністраціями підприємств і повинні були стежити профспілки. Компартийна влада дала профспілкам повноваження у соціальной сфері (включаючи здійснення представництва трудових прав і законних інтересів працівників), передусім для того, щоб звільнити державні органи від зайвих клопотів, переклавши їх на громадськість. У ті часи провідним напрямом діяльності профспілок у сфері захисту трудових прав працівників була боротьба з виробничим травматизмом, який був доволі поширеним явищем [13, с. 75-76].

Цікаво буде зауважити, що у Радянському Союзі правового статусу професійної спілки набули у червні 1933 р. Це пов'язано з тим, що Центральний Виконавчий Комітет СРСР, Рада Народних Комісарів СРСР та ВЦРПС спільно прийняли постанову «Про об'єднання Народного комісаріату праці Союзу РСР з ВЦРПС». У ній зазначалося, що згідно з пропозиціями професійних робітничих організацій, для удосконалення ефективності здійснення покладених на НКП Союзу РСР обов'язків, злити НКП Союзу РСР зі всіма його місцевими органами, в тому числі і органи соціального страхування, з апаратом ВЦРПС у самому центрі, а також на місцях. ВЦРПС взяла на всю систему професійних спілок виконання функцій, які здійснювали НКП СРСР та його місцеві органи [14].

Протягом першої половини ХХ століття соціальна база професійних спілок розширюється й поступово ускладнюється. З однієї сторони, до складу професійних спілок таким чином входять пересічні службовці, хоча з часом також і представники інтелігенції. Останні, зазвичай, почали представляти переважну частину найманих працівників і захищати їх трудові права. Виходячи з цього, це внесло більшу різноманітність інтересів профспілкового руху і запобігло їх однорідності. З іншої сторони, професійні спілки почали продуктивно здійснювати суспільну функцію, висловлюючи інтереси і відстоюючи трудові права усіх громадян [15, с. 106-107].

Політико-організаційна залежність професійних спілок дала змогу тоталітарній системі внести зміни до їх виховної функції, направляючи її не тільки у напрямку збільшення трудової активності та вдосконалення дисципліни праці, а й на активну участь у процесі ідеологізації суспільства при посередництві профспілкових закладів культури та за кошти членів професійних спілок. Екстенсивний характер економіки і домінування командно-адміністративної системи, обумовлюючи порушення трудового законодавства, перш за все, у використанні робочої сили у надурочні години, робочі та вихідні дні, негативно вплинули на процеси усіх сфер виробництва, призвели до їх дестабілізації [16, с. 27].

Знову ж таки, на основі цього, можемо зазначити, що третій етап розвитку представництва трудових прав і законних інтересів працівників характеризується нестабільністю, постійними перепадами між призначенням профспілок та їхніми реальними діями. Останні дуже різнилися в ХХ столітті з тими, які існували на початках, тобто наприкінці ХVІІІ сторіччя. В Європі не у всіх країнах профспілки визнавали незалежними органами, які здійснюють представництво трудових прав і законних інтересів працівників. Стосовно Радянського Союзу – на профспілки поклали там значно більше повноважень, що за своєю правовою природою не були їм властиві.

Таким чином, становлення представництва трудових прав і законних інтересів

працівників має довгу передісторію, що тягнеться ще з часів стародавнього Риму й історію, яка почалася зі створення перших профспілок з метою захисту трудових прав працівників наприкінці XVIII ст. в Англії. Історичний аспект дав змогу зрозуміти передумови й фактори появи профспілок як органів, що здійснюють представництво у сфері захисту трудових прав й інтересів працівників, витоки і джерела їх функціонування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Магай Е. Профессиональные рабочие союзы. — Спб., 1895. — 255 с.
2. Black A. Guilds and Cill Society in European Thought from the 12th Century to the Present, Ithaca (N. Y.) 1984.
3. Цвих В. Ф. Професійні спілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика: Монографія / В.Ф. Цвих; КНУТШ. — Київ : Київський університет, 2002. — 376 с.
4. Брентано Л. Профессиональные организации рабочих.— Спб., 1904. — 156 с.
5. Жилард Ж. Синдикализм // 50/50. Опыт словаря нового мышления / Под. ред. Ю.Афанасьева. — М.; Париж: Прогрес; Пайо, 1989. — С. 317.
6. Святловский В.В. Положение вопроса о рабочих организациях в иностранных государствах. 2-е изд. доп. и испр. — Спб., тип. т-ва И.Н. Кушнерев и К^о, 1906. — Вып. 2. — 154 с.
7. *Трудове право* [Текст]: підручник / за ред. В. В. Жернакова ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». - Х. : Право, 2012. - 496 с.
8. О. Л. Тулица Політичне значення діяльності профспілок: від «школи комунізму» до складової демократичного суспільства // Проблеми політичної історії України: збірник наукових праць. — 2007. — Вип. 2. — С. 145-153.
9. Чекин А. Что такое профессиональный союз. — М.: ВЦСПС, 1924. — 62 с.
10. Ровчак Л. В. З історії розвитку та становлення профспілок у громадянському суспільстві / Л. В. Ровчак // Вісник Академії праці і соціальних відносин. - 2010. - № 3. - С. 98-103.
11. Сапелкіна З. П. Альтернативний профспілковий рух в Україні // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України : науковий збірник. № 2 (58)2011 / Акад. праці і соц. відносин Федерації профспілок України ; редкол. М. Л. Головка [та ін.]. - К. : Сталь, 2011. — С. 118-124.
12. Дубровський М.П., Чернявський Л.С. Рецепти дій профспілок. Чи підходять вони Україні. Моделі профспілкової діяльності і типи профруху: історія і сучасність // Профспілки України. — 1998. — №3. — С. 2-33.
13. Є. С. Костюк. Профспілки радянської України у реалізації соціальної політики компартійної влади: 20-ті роки ХХ ст. // Становлення і розвиток української державності. — 2010. — вип. 2. — С. 73-77.
14. Права профспілок у сфері трудових відносин // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://vidminno.com/text-53831-2.html>
15. Песчанский В.В. Профсоюзы в гражданском обществе: опыт Запада // Мировая экономика и международные отношения. — 1994. — №1. — С. 100 — 113.
16. Докашенко В. М. Профспілки України в умовах тоталітарної системи (70-ті - 80-ті рр.): Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / В.М. Докашенко; Дніпропетр. держ. ун-т. — Д., 1999. — 31 с.